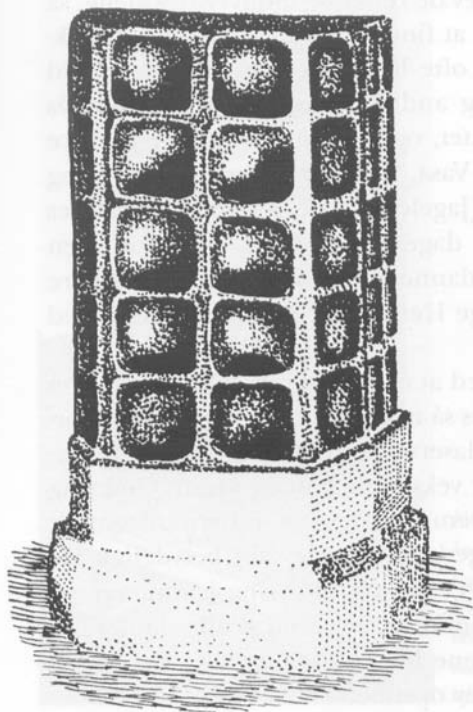

Om kakkelovne og et fund fra Tuse Næs

Af Jørgen Ahlefeldt

Fra Vindmosegaard i Kastrup by på Tuse Næs fik Holbæk Museum i sensommeren 1996 indbragt nogle stykker af en uglaseret kachelovn fra første halvdel af 1600-tallet.

Allerede romerne havde oplevet kulden og bragt opvarmingsmetoder hertil, som hidtil havde været ukendte. De opbyggede f.eks. ovne af pottekakler og potternes latinske navn var Cacabus deraf navnet kakkal og kakkalovn.

Rekonstruktion af jysk bilægger med pottekakler af sortbrændt lertøj. Det ses hvordan pottekaklerne blev sammenmuret til en ovn.

Ovnene, som havde de dybe potter indmuret, afgav varmen fra disse og de var alle bilæggerovne. Grundet indfyringen bagfra var der store muligheder for af vanvare at komme til at beskadige de indmurede potter, og for at undgå en bekostelig ommuring af hele ovnen, gav man sig derfor til at fabrikere potter der var mindre dybe. De tidligst kendte pottkakler herhjemme fra havde oftest et dekorativt mønster i pottens bund, dels for at forstærke bunden dels for at gøre den mere dekorativ set fra stuen.

Efterhånden som teknikken vandt frem, blev pottkaklerne mindre og mindre dybe, og dette gav igen nye muligheder for at lave dekorationer på kaklernes flade. Efterhånden som man kom op imod år 1500 blev sådanne kakler dekorerede med et væld af figurer, oftest med religiøse motiver. Helgener og den hellige jomfru befolkede disse flader.

Da reformationen kom, blev de religiøse motiver uaktuelle, så pottemagerne fik travlt med at finde på nye emner til udsmykningen. De nye motiver var ofte helte fra den klassiske oldtid som David, Hector, Jason og andre. Kongelige portrætter sås ofte som dekorationselementer, og heriblandt sås især på vore breddegrader Sigismund af Vasa, som var konge af Polen, og hans gemalinde Katharina af Jagelonica. De betragtedes af deres samtid som popidoler gør i dagens Danmark. Også vor egen konge Christian IV sås på sådanne kakkelovne, og på de større ovne sås bl.a. Frankrigs konge Henrik af Navarra sammen med sin tids ypperste fyrster.

Kaklerne blev fremstillet ved at en dygtig billedskærer skar en træform, hvori leret presseses så man fik et tydeligt aftryk af formen. Derefter blev kaklen glaseret i tidens fremherskende farver, som omkring år 1500 var vekslende gult og grønt. Omkring år 1600 havde man fundet frem til at lave et indfyringskammer af støbejern, hvilket forlængede ovnens levetid betydeligt. De brændte lerkakler blev bygget op på indfyringskammeret og man ønskede da at bruge mørke farver, som skulle illudere at hele ovnen var af jern. Ovnene blev nu et særdeles dekorativt element i de rum hvor de blev opstillet

Det er naturligt at de mest ornamenterede kakler, som var sværest at lave, og som var mest dekorative, var de kosteligste. Ovne, som havde mangefarvede dekorationer, var derfor sjældne. Billigere var de mere enkle rudekakler, som på deres rektangulære flader kun havde et rudeornament med en udsmykning i hjørnerne, oftest et delfin motivsammenslynget med et planteornament. Billigst var selvfølgelig de ovnkakler, som var uden noget dekorationselement overhovedet.

*Kakkelovn fra 1630'erne.
Indfyringskammeret er af støbejern
mens overdelen er af kakler.
Det er disse kakler man senere gik
over til at bruge uglaserede og sværte
med "isenfarve". Kaklerne på den
afbildede ovn er dog grønglaserede.*

Efterhånden som jernunderdelene blev mere udbredt fremkom ønsket om at få påsat en overdel, som lignede jernunderdelen mest muligt. De glaserede kakler gik af mode og blev erstattet af uglaserede kakler, som sammen med underdelen blev smurt med "isenfarve" - en grafitpasta, der nøje svarer til vore dages ovnsvæerte - og illusionen af en kakkellovn med jernoverdel blev perfekt.

Det var sådanne stykker af uglaserede kakler, som blev indleveret fra fundet på Tuse Næs. Her havde man i 1924 foretaget en nedrivning af gårdens gamle stuehus, hvorved man var stødt på dette fund af ovnkakler. Her var store stykker af en serie hvor "dyderne" blev afviklet, i en lignende serie var det sanserne som var hovedmotivet. De store kakler var skilt fra nogle mindre af et bånd af reliefkakler, hvor der ses ornamenter med søheste vendt imod hinanden, som var meget yndede i samtiden. Det næstøverste kakkeldområde havde kvadratiske kakler, og her ses som afbilledet en kvindefigur, som har opstående kniplingskrave og med en dragt, som placerer hende på Dronning Elizabeth I af Englands tid sidst i 1500 tallet. På denne kakkell er det hjørnemotiverne, som påkalder særlig interesse, idet det ikke er en type, som er særlig almindelig på det øvrige Sjælland, men som kendes fra fund her fra Holbæk egnen, og som følgelig kan formodes at være lavet i Holbæk eller i denne bys umiddelbare nærhed. Lignende er fundet i Holbæk, i forbindelse med en udgravning ved Sortebrødreklostret og tillige også i forbindelse med fund fra Torupgården, Ågerup sogn, hvor lensmanden fra Holbæk slot Holger Pax residerede.

De fleste købstæder har haft deres pottemagere, som også i adskillige tilfælde har fremstillet ovnkakler. Her var det, at velhavende pottemagere fik dygtige billedskærere til at skære en matrice, hvorfra man kunne få taget de ønskede aftryk. Mindre velhavende pottemagere havde den skik at de købte en af de attræede nye kakler, tog et godt leraftryk af en sådan, således at de på denne måde fik sig en billigere matrice at arbejde med. I særlige tilfælde i tyndt befolkede egne, hvor pengene var knappe kendes eksempler på, at man har taget aftryk af aftrykkene,

Den firkantede kakkel med kvindefiguren. Den opstående kniplingskrave og de karakteristiske hjørnemotiver ses tydeligt.

Den ene halvdel af det løveornament, som har dannet hjørne på kakkelovnen.

og således fået et noget mindre kontureret aftryk, som gør de små pottemageres arbejder lettere genkendelige.

Kakkelovnen fra Vindmosegården afsluttedes øverst af en gims, hvor vi kun kender hjørnemotivet, en særdeles veludført liggende løve, som kunne ses fra to sider, og som i sin mund havde en ring. I denne ses nogle af de ornamentstemplers pottemageren havde til sin rådighed. Det er således aftryk som gør den let genkendelig og som har stor ornamental værdi. Ser man godt efter nedenfor ringen, ses det at her er der noget, som er knækket af. Her har der været plads til et våbenskjold, hvori der almindeligvis har været Danmarks rigsvåben med de tre løver.

Fundet, som er indleveret til Holbæk museum dels som gave dels som lån fra ejeren af Vindmosegaard, viser at her havde der, om man i 1924 havde været omhyggelig, været mulighed for at finde det meste af en af samtidens bedste ovntyper. Den nedbrudte ovn har antagelig ligget i en kælder fra et tidligere stuehus. Leger man med tanken om, hvad der mon nu kan være sket, så er det snublende nær at henlægge en idag glemt begivenhed - et nedbrændt stuehus - til svenskekrigene 1658-60.

Den sjældne pilgrimsflaske, der fik sin egen niche i det nye stuehus.

Undersøgelserne dengang viste, at det var gået stærkt, da ovnen da ovnen gik til. Der blev nemlig i samme fund fremgravet en ganske hel ting, idet der også på gården var bevaret en såkaldt "Pilgrimsflaske" - en lerflaske, som i sin samtid har været særdeles almindelig, men som kun er bevaret i sjældne tilfælde. Denne lille lertøjsflaske er bortset fra et lille hak helt og aldeles velbevaret. Arkitekten, som opførte det nye stuehus havde da også så megen veneration overfor dette mageløse lille fund, at han i stuen lavede en niche i væggen, hvor flasken skulle stå og har stået til vore dage.

De uglaserede kakler fra Vindmosegaarden har næppe været lokalt arbejde, de er af en sådan kvalitet at de må formodes at være fra et større værksted. I Næstved havde man i to omgange en fremragende billedskærer Abel Schrøder, den yngre og den ældre. Den ældre skar matricen til en kakkell med motivet "den dansende Venus", under hende ses et hjerteformet skjold hvori bogstaverne A.S. ses. Hans senere efterfølger, som bl.a. har skåret det overdådige træskæreri i Holmens Kirke, har også skåret matricer til kakler, men der kendes ikke lignende eksempler fra Holbæks så berømte billedskærer Lorenz Jørgensens hånd, kaklerne kunne jo for den sags skyld godt være fra hans værksted.

Fra arkiverne ved vi, at at der under godset Thygestrup (Kongsdal) var et teglværk, som havde tilladelse til at brænde billeder, hvilket vil sige at de måtte lave ovnkakler. Man må imidlertid formode, at et sådant mindre værksted langt ude i det sjællandske landskab har haft mindre råd til de kostbare matricer, og næppe heller har mestret en sådan kunnen, selvom det ikke har ligget så langt fra Kvanløse, hvor Lorenz Jørgensen tilbragte sine sidste år. Han kan udmærket have tjent sig en ekstra skilling ved at levere skæringer til idag ukendte fabrikationer.

Stykker af gamle ovne er ikke så ukendte fra jordfund rundt omkring, men det er sjældent at fragmenterne er meget større end en fransdkbrødsskive, men store eller små, så er Holbæk museum glade for at få sådanne fund ind. De fortæller om livet i datiden, og kakkellovne var ikke hvermands eje, så selvom ejer-

ne længst er glemte, så fortæller det lidt om livet hvor sådanne stykker er fundne, og om det pågældende steds betydning i samtiden. Dette fund bringer Vindmosegaard frem i søgelyset, og gør at man må være opmærksom på hvad der findes netop et sådant sted. Vindmosegaard nævnes ikke i den nyeste udgave af Traps "Danmark", men kan jo særdeles vel være en middelalderlig væbnergård, som er forsvundet i tidens tåger, og som sender os en mindelse om hvad der engang var.